

University of Groningen

Hoe telbaar is stijl?

Fagel, Suzanne; Stukker, Ninne; van Andel, Loes

Published in:
 Nederlandse Letterkunde

IMPORTANT NOTE: You are advised to consult the publisher's version (publisher's PDF) if you wish to cite from it. Please check the document version below.

Document Version
 Publisher's PDF, also known as Version of record

Publication date:
 2012

[Link to publication in University of Groningen/UMCG research database](#)

Citation for published version (APA):

Fagel, S., Stukker, N., & van Andel, L. (2012). Hoe telbaar is stijl? Een kwantitatieve analyse van observatie en participatie in de stijl van Arnon Grunberg. *Nederlandse Letterkunde*, 17(3), 178-203.

Copyright

Other than for strictly personal use, it is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

The publication may also be distributed here under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license. More information can be found on the University of Groningen website: <https://www.rug.nl/library/open-access/self-archiving-pure/taverne-amendment>.

Take-down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Downloaded from the University of Groningen/UMCG research database (Pure): <http://www.rug.nl/research/portal>. For technical reasons the number of authors shown on this cover page is limited to 10 maximum.

Hoe telbaar is stijl?

Een kwantitatieve analyse van observatie en participatie in de stijl van Arnon Grunberg

Suzanne Fagel, Ninke Stukker en Loes van Andel (Universiteit Leiden)¹

Abstract

Digital humanities' is a discipline on the rise. But there still are a lot of prejudices to battle concerning the use of quantitative methods in literary analysis. This article presents an example of the way quantitative data can be used in a stylistic analysis. Our case study is the novel *De asielzoeker* by Arnon Grunberg. We relate Grunberg's poetical standpoints on the nature and function of literature to his style of writing. Our article contains two linguistic analyses: an analysis of Grunberg's use of causal connectives, and an analysis of his verb use. Goal of this research is to give an insight into the possibilities, but also the limitations of quantitative methods in literary-stylistic analysis

1 Inleiding

Digital humanities is een vakgebied in opkomst. De toenemende beschikbaarheid van digitaal doorzoekbare tekstcorpora en de inzet van speciale computerprogramma's voor tekstanalyse wordt in de literatuurwetenschap terecht gezien als bron van mogelijkheden voor toekomstig onderzoek. In Nederland ligt het accent vooral snog op de problemen rond het beschikbaar maken van digitale teksten – zie bijvoorbeeld de discussie die in september en oktober 2011 onder de noemer 'Het digitale drama' werd gevoerd in *NRC Handelsblad*. Ook wordt regelmatig de weerstand aangehaald die nog steeds zou bestaan tegen kwantitatief onderzoek: 'Tellen en turven, iets wat dus heel makkelijk moet kunnen met digitale bestanden, gebeurt in de geesteswetenschappen verrassend weinig,' stelt René van Stipriaan in dat *NRC*-artikel (Berkhout 2011).²

In het NWO-project *Stilistiek van het Nederlands* (Universiteit Leiden) werken we met een combinatie van kwantitatieve en kwalitatieve analysemethoden. In dit artikel geven we een proeve van een kwantitatief corpusonderzoek. Als casus gebrui-

ken we de roman *De asielzoeker* van Arnon Grunberg. We presenteren in dit artikel een taalkundige analyse van zowel het werkwoordgebruik als de inzet van connectieven, in vergelijking met werkwoord- en connectiefgebruik bij twee andere schrijvers: Renate Dorrestein en Hafid Bouazza. Wij beogen met deze twee kwantitatieve analyses uitspraken te doen over de relatie tussen de stijl van *De asielzoeker* en Grunbergs poëtische opvattingen.

Arnon Grunberg heeft zich in poëtische uitspraken meermalen uitgelaten over de taak van de romanschrijver en de functie van literatuur: een roman moet ‘gevaarlijk zijn’, ‘zekerheden aantasten’ (zie paragraaf 3.1). De schrijver neemt daarbij de positie van observator in: hij participeert niet, maar bekijkt zijn omgeving en vertelt ons wat de staat van de wereld is. Is dit poëtische program ook te herkennen in de stijl van zijn werk? En kunnen we dat met behulp van kwantitatieve middelen aantonen? Ons antwoord op de vragen luidt bevestigend. In dit artikel laten we zien dat Grunberg in *De asielzoeker* gebruik maakt van duidelijk identificeerbare linguïstische technieken om het wereldbeeld van hoofdpersonage Christian Beck weer te geven.³

Het hoofddoel van dit artikel is te laten zien welke bijdrage een kwantitatieve corpusanalyse kan leveren aan stijlonderzoek. Daarbij hebben we ook oog voor de beperkingen van kwantitatieve methoden in het stijlonderzoek. In paragraaf 2 verklaren we de rol die kwantitatief corpusonderzoek speelt in ons stilistische onderzoek. In paragraaf 3 introduceren we de casus: we schetsen een beeld van Grunbergs poëtica en introduceren *De asielzoeker* en de teksten waarmee we deze roman vergelijken. De resultaten van ons kwantitatieve onderzoek zijn opgenomen in paragraaf 4 (werkwoorden) en 5 (connectieven), waarna we in paragraaf 6 (discussie) ingaan op de meer problematische aspecten van kwantitatief onderzoek en op het noodzakelijke verband tussen kwantitatief onderzoek en kwalitatieve analyse en interpretatie.

2 Stijlonderzoek, kwantitatieve gegevens en interpretatie

De gedachte die ten grondslag ligt aan stilistisch onderzoek naar literaire teksten is dat de stijl van een tekst niet alleen besloten ligt in de inhoudswoorden of stijlfiguren (beeldspraak, metaforen), maar ook in de grammaticale patronen (en de daarmee geassocieerde ‘functiewoorden’). Een bekend voorbeeld is het verschil tussen een passieve en een actieve constructie, dat bij uitstek tot stand wordt gebracht door specifieke grammaticale keuzes. Een gebeurtenis – bijvoorbeeld: een kind duwt tegen een stapel blokken, en die valt om – kan in verschillende grammaticale zinsstructuren worden weergegeven.⁴ Al naar gelang de context van de uiting – de blokken waren door het kind zelf of door zijn zusje opgebouwd, het kind deed het per ongeluk of expres, hij wordt verantwoordelijk geacht voor de gebeurtenissen of niet – kan de moeder van het kind kiezen voor bijvoorbeeld een van de volgende formuleringen:

- (1) Tom heeft de blokken omgegooid.
- (2) De blokken werden omgegooid.
- (3) De blokken vielen om.

In (1) legt ze de verantwoordelijkheid voor de actie bij haar zoon, terwijl ze die verantwoordelijkheid in (2) en (3) in het midden laat. In (3) gebeurt dat in de grootste mate; in een context waarin de moeder wil beargumenteren dat haar zoon in feite

niet verantwoordelijk is voor de actie (bijvoorbeeld omdat hij zelf geduwd werd door een ander kind), is (3) een logische keuze. (2) kan bijvoorbeeld worden gebruikt in een context waar de moeder wil aantonen dat het niet relevant is dat Tom de veroorzaker was, bijvoorbeeld omdat de gevolgen meevielen: ‘maar de toren was zo weer opgebouwd’. Op basis van het doel van de uiting en het beoogde effect op de lezer, kiest de schrijver dus voor een bepaalde grammaticale verwoording – met andere woorden: hij maakt een bepaalde stilistische keuze. Met die keuze wordt de inhoud van de uiting op een bepaalde manier ‘geconstrueerd’: sommige aspecten van de weergegeven situatie worden benadrukt, ‘op de voorgrond geplaatst’, terwijl andere meer op de achtergrond raken.⁵

Stijlonderzoek als bron voor de interpretatieve analyse van een literair werk is een gevestigde traditie in het Angelsaksisch taalgebied. Onderzoekstradities zoals *Literary Stylistics* (Leech & Short 2007) en *Cognitive Poetics* (Stockwell 2002; Gavins & Steen 2003) hebben aan het licht gebracht dat er een systematische relatie bestaat tussen specifieke formuleringskeuzes van de auteur en literaire teksteffecten. In het Nederlandse taalgebied is nog relatief weinig aandacht voor de bijdrage die stijlanalyse kan leveren aan literaire interpretatie.⁶

Een stijlanalyse is gebaseerd op taalkenmerken die typerend zijn voor een gegeven tekst (of een groep teksten van een auteur, een literaire stroming, etcetera.). Er is sprake van ‘typerende kenmerken’ als ze a) consistent voorkomen in de te onderzoeken (verzameling) tekst(en) en b) als ze daar vaker in voorkomen dan in andere (verzamelingen) teksten (zie bijvoorbeeld Leech & Short 2007, hoofdstuk 2; Biber & Conrad 2009, hoofdstuk 1). De enige manier om dat vast te stellen, is door de kenmerken te tellen. Niet alleen in de neerlandistiek, maar ook binnen de stilistiek vindt discussie plaats tussen voorstanders van kwantitatieve onderzoeksmethoden en onderzoekers die wijzen op de beperkingen daarvan.⁷ Het verschil tussen kwalitatieve en kwantitatieve methoden van tekstanalyse is door corpustaalkundigen McEnery & Wilson (2001, 76) als volgt omschreven:

The difference between qualitative and quantitative corpus analysis, as the terms themselves imply, is that in qualitative research no attempt is made to assign frequencies to the linguistic features which are identified in the data. Whereas in quantitative research we classify features, count them and even construct more complex statistical models in an attempt to explain what is observed, in qualitative research the data are used only as a basis for identifying and describing aspects of usage of the language and to provide ‘real life’ examples of particular phenomena.

Van oudsher speelt de intuïtie van de analist een belangrijke rol bij het identificeren van stijlkenmerken. Een gedegen kwalitatieve analyse beargumenteert de keuze en illustreert haar met een zorgvuldig uitgewerkte analyse van een –wederom: expliciet beargumenteerde – selectie van concrete tekstpassages. Door essentiële analysestappen en de stappen van observatie naar interpretatie expliciet te benoemen, zodat de lezer de interpretaties van de analyticus kan toetsen aan de eigen intuïties, wordt het probleem van de subjectiviteit van interpretatie voor een deel opgelost. Hoewel op

deze wijze het interpretatieve deel controleerbaar en herhaalbaar wordt en de analyse een *intersubjectieve* basis krijgt, wordt een belangrijk probleem *niet* ondervangen. Hoe integer en zorgvuldig de analyticus ook te werk gaat, het is een gegeven dat een dergelijke ‘introspectieve methode’ geen betrouwbare basis vormt voor oordelen over hoe vaak iets voorkomt in een tekst, of hoe algemeen gedeeld (generaliseerbaar) een bepaalde interpretatie is.

Kwantitatieve analyse, waarbij de hoeveelheid voorkomens van een verschijnsel in een tekst (of een representatieve steekproef daaruit) simpelweg wordt geteld, is de meest betrouwbare manier om de identificatie van kenmerkende stijlpatronen, en daarmee: stijlanalyse, te objectiveren. Daarnaast is exacte informatie over hoeveelheden voorkomens van een bepaald stijlpatroon een voorwaarde om teksten onderling te vergelijken op stijlkenmerken. Ons onderzoek naar de bijdrage die kwantitatief onderzoek kan leveren aan stijlanalyse, valt uiteen in de volgende vragen: hoe verhouden de kwantitatieve en de kwalitatieve, interpretatieve onderzoeksmethoden zich tot elkaar in het stijlonderzoek? Hoe kunnen we de bijdrage van elk van de methoden specificeren en begrijpen? En hoe kunnen de methoden elkaar aanvullen in het stijlonderzoek, en zo de methodologische basis ervan verstevigen? In de afsluitende discussieparagraaf proberen we dichter bij een antwoord op deze vragen te komen.

3 Grunberg: de buitenstaander en de observatie

3.1 *Poëtica*

In deze casus gaan er we ervan uit dat er een verband te leggen is tussen Grunbergs poëtische opvattingen en de stijl van zijn romans. Grunberg heeft zich in diverse essays en interviews – zowel zelf als in de vorm van zijn alter ego Marek van der Jagt – uitgesproken over zijn poëtica. Het meest befaamd in dit opzicht is Van der Jagts essay over de staat van de contemporaine Nederlandse roman (Van der Jagt 2008). Een roman moet zekerheden aantasten, gevaarlijk zijn: ‘Wie de moralistische kern van de roman ontkent, begraaft de roman’ (Van der Jagt 2008, 645). Wat die morele functie van literatuur volgens Grunberg/Van der Jagt precies is, is de laatste jaren onderwerp geweest van diverse academische studies. Goedegebuure omschrijft het als: ‘Al confronterend constateringen doen, diepteboringen verrichten, de geestelijke temperatuur opnemen, vanuit een nulpunt de wereld en de mensheid in het kruis kijken; meer, maar ook minder zit er voor een werkelijk betrokken romanschrijver niet in’ (Goedegebuure 2010, 71). Goedegebuures omschrijvingen geven aan dat deze romanschrijver zijn werk verricht vanuit de positie van een buitenstaander, een haast wetenschappelijke observator.⁸ Dat is in overeenstemming met hoe Grunberg zelf zijn rol als schrijver ziet. In een recent interview stelt hij: ‘The one who observes is the outsider. If you participate, you are not looking, and it [is the same] the other way around. It can be a painful position, but as far as I’m concerned it is the most honest position for a novelist as well as a journalist’ (Harbers 2010, 81).

Buelens (2010) en Fagel (2010) wijzen op de relatie tussen Grunbergs observerende houding en zijn stijl van schrijven. Buelens noemt de apodictische uitspraak zelfs ‘stijlkenmerk nummer één van Grunberg’ (Buelens 2010, 21). Hij wijst erop dat deze aforismen voortkomen uit ‘een liefde voor de waarheid’. Ze houden sterk verband met Grunbergs morele missie: ‘een niets of niemand ontziende analyse te

maken van hoe *het is*' (ibid.). Fagel (2010) onderzoekt in haar stilistische analyse hoe grammaticale factoren als zinsaspect, inzet van de tegenwoordige tijd en het gekozen vertelperspectief een indruk van stilstand, stelligheid en algemeengeldigheid creëren en hoe Grunberg door formuleringskeuzes gebeurtenissen overwegend statisch in plaats van dynamisch presenteert. In dit artikel gaan we na in hoeverre de relatie tussen formuleringspatronen en motief gerapporteerd in Fagel (2010) ook *telbaar* is.

3.2 De asielzoeker *als casus*

In *De asielzoeker* heeft Grunberg de problematiek van de buitenstaander – de niet-participerende, observerende mens, de positie die ook de romanschrijver zou moeten innemen volgens de auteur – tot centraal thema gemaakt.⁹ In *De asielzoeker* is hoofdpersoon Christian Beck een man die steeds minder aan het leven deelneemt. Hij onderdrukt zijn eigen verlangens en gevoelens en distantieert zich daarmee van het leven: 'Dat is wat leven voor hem is: kijken. Soms participeert hij nog wel, maar steeds minder. Dat participeren staat zijn leven in de weg.' (56) Grunberg laat het personage Beck zich afvragen: 'Van hoeveel kun je afscheid nemen voor leven ophoudt leven te zijn?' (23). De registrerende vertelstijl en het centrale thema van deze roman – de non-participatie van de hoofdpersoon Christiaan Beck – maken *De asielzoeker* een geschikt onderzoeksonderwerp voor dit onderzoek.

Becks houding in de wereld is te omschrijven als afstandelijk. Het hoofdpersoon van de roman wordt aan de lezer gepresenteerd op een moment dat van zijn leven niet veel meer over is. Het enige dat hem drijft in het leven, is de zorg voor zijn vrouw, Vogel. Vogel, die overigens niet officieel zijn vrouw is aangezien ze nooit getrouwd zijn, is ongeneeslijk ziek en trouwt met een asielzoeker – om hem aan een verblijfsvergunning te helpen. Die asielzoeker gaat daarna echter niet meer weg, niet uit hun leven en niet uit hun huis. Beck doet daar niets tegen, hij staat vrijwillig zijn eigen bed af en slaapt voortaan onder de kapstok.¹⁰

Door middel van flashbacks leert de lezer hoe het leven van Beck er vroeger uitzag. Hij was ooit schrijver, maar is met schrijven gestopt. Hij woonde vroeger met zijn vrouw in Eilat (Israël) en liep dagelijks door de stad te dwalen, met als vast eindpunt het bordeel. Maar ook daarmee is hij opgehouden. In het verhaallheden, wanneer Beck met zijn vrouw in Göttingen woont, heeft hij al zijn ambities en eigen verlangens losgelaten. Beck participeert daardoor steeds minder en ziet voor zichzelf alleen nog een observerende rol weggelegd: 'Hij leeft om haar te zien leven, om dicht bij datgene te zijn wat hij zelf niet kan: leven. Leven is voor hem: ernaar kijken.' (56)

3.3 *Formuleringskeuzes en vergelijkende methode*

Startpunt voor ons onderzoek is de aanname dat het wereldbeeld van Beck gereflecteerd wordt in de stilistische keuzes die Grunberg maakt om diens *mind style* (Leech & Short 2007, 151), dat wil zeggen de wijze waarop Beck de werkelijkheid conceptualiseert, talig tot uitdrukking te brengen. Onze kwantitatieve stijlanalyse voltrekt zich in twee stappen: we brengen de formuleringskeuzes op het gebied van werkwoorden en connectieven in *De asielzoeker* in kaart en vergelijken ze met formuleringskeuzes in andere teksten. Fagel sprak naar aanleiding van haar stijlanalyse de veronderstelling uit dat er relatief weinig actie voorkomt in de roman. Omdat werkwoorden de

voornaamste dragers zijn van handelingen in een zin, leidde dat tot onze keus voor een analyse van de formuleringskeuzes op *werkwoordniveau* (paragraaf 4). Een tweede belangrijke karaktertrek (waar Fagel 2010, Buelens 2010 en Goedegebuure 2010 op wijzen) is het observerende, afstandelijke karakter van Grunbergs werk, een eigenschap die in *De asielzoeker* wordt gepersonifieerd door hoofdpersonage Beck. Zit er wellicht iets in de stijl van *De asielzoeker* dat maakt dat Becks subjectieve wereldbeeld ons als een schijnbaar objectieve waarheid wordt gepresenteerd?¹¹ In dat licht kijken we naar de *verbindingswoorden* tussen zinnen, omdat daar Becks redeneerprocessen en beweegredenen te betrappen zijn.

De kwantitatieve methode van stijlanalyse die we in dit artikel demonstreren, werkt op basis van vergelijking. Vergelijking is nodig om de aanname te staven dat de gevonden patronen specifiek zijn voor *De asielzoeker*. Dit is het geval als we kunnen laten zien dat de stilistische keuzes die Grunberg in *De asielzoeker* maakt, minder vaak voorkomen in andere literaire werken.¹² Daartoe vergelijken we het werkwoord- en connectiefgebruik in *De asielzoeker* met de gemaakte keuzes in de roman *Het duister dat ons scheidt* van Renate Dorrestein (2003) en *Paravion* van Hafid Bouazza (2003). Deze vergelijkingsteksten zijn uitgekozen vanwege het contrast met *De asielzoeker*: Dorrestein staat bekend om de actie en spanning in haar romans, waardoor we een actieve presentatie van gebeurtenissen verwachten; Bouazza om zijn barokke stilistische brille, waardoor we verwachten dat de presentatie van gebeurtenissen op gevarieerder wijze plaatsvindt dan in de andere romans.¹³

4 Werkwoordgebruik in *De asielzoeker*

Werkwoorden zijn essentieel voor het bestaan van een verhaal.¹⁴ Zonder werkwoorden is er geen handelingsverloop, en zonder handelingsverloop geen verhaal. Een auteur kan door middel van specifiek werkwoordgebruik bepaalde stilistische effecten creëren, zoals te zien is in het volgende voorbeeld, waarbij een spreker verslag doet van het bezoek van een loodgieter die is opgeroepen om een probleem te verhelpen. De situatie kan – afhankelijk van doel en context van de uiting – worden gerepresenteerd als een actie (4), een existentiële/attributieve uitspraak (5) of met een werkwoord van communicatie (6).

- (4) De loodgieter maakt de losse regenpijp weer vast.
- (5) De loodgieter heeft de kennis in huis om de losse regenpijp weer vast te maken.
- (6) De loodgieter denkt dat hij de losse regenpijp weer vast kan maken.

Om te onderzoeken of en zo ja, op welke punten het werkwoordgebruik in *De asielzoeker* specifiek is voor deze roman, zijn de werkwoorden in *De asielzoeker* vergeleken met het werkwoordgebruik in *Paravion* en in *Het Duister dat ons scheidt* (3.3). Uit elke roman zijn twee willekeurige, maar representatieve passages van vijftig zinnen gekozen.¹⁵ Ook binnen *De asielzoeker* zelf is een vergelijking uitgevoerd: omdat het hoofdpersonage in *De asielzoeker* een duidelijke ontwikkeling doormaakt van nog enigszins participierend naar niet-meer-participerend (3.3), hebben we onderscheid gemaakt tussen het verhaalheden en het verhaalverleden.¹⁶ Op deze manier konden we niet alleen de hoeveelheid actie in de roman vergelijken met die in andere romans maar ook

onderzoeken of ook de ontwikkeling die Beck binnen de roman doormaakt wordt gerepresenteerd in het werkwoordgebruik.

4.1 *Observatie en participatie in werkwoorden*

We hebben de werkwoorden geanalyseerd volgens de grammaticale typen die worden onderscheiden in de invloedrijke transitiviteitstheorie van Michael Halliday (2004, 170-175). Met het kernbegrip ‘transitiviteit’ duidt Halliday het onderscheid aan tussen verschillende typen processen en de structuur waarmee deze processen worden uitgedrukt. Op basis van Halliday hebben we de volgende indeling gemaakt:

- a. Materiële processen. Deze vinden plaats in de fysieke wereld buiten de mens (acties, gebeurtenissen). Werkwoorden die hierbij horen, zijn *doen*, *maken*, maar ook *schilderen* etcetera.
- b. Mentale processen. Deze vinden plaats in de wereld van het bewustzijn binnen in de mens (gedachten). Deze worden uitgedrukt met werkwoorden als *denken*, *voelen*, *weten* en *kennen*.
- c. Relationele en existentiële processen. Deze maken de buitenwereld toegankelijk voor de binnenwereld door een identiteit, bestaan of een eigenschap toe te kennen aan zaken in de fysieke wereld (eigenschappen, definities). In deze categorie spelen de werkwoorden *hebben* en *zijn* de belangrijkste rol.¹⁷

Deze drie categorieën worden in het vervolg aangeduid met de termen ‘actie’, ‘cognitie’ en ‘toestand’. De werkwoorden zijn op basis van hun semantische betekenis, los van de grammaticale context gecategoriseerd in een van deze drie categorieën. Wij verwachten dat de stilstand (= de non-participatie) die het leven van Beck kenmerkt en die thematisch zo belangrijk is in *De asielzoeker* zich ook uit in het werkwoordgebruik. Specifieker uitgedrukt vertaalt die verwachting zich in de volgende hypothese: In *De asielzoeker* zijn minder werkwoorden van actie dan in de vergelijkingsromans *Het duister dat ons scheidt* van Renate Dorrestein en *Paravion* van Hafid Bouazza. We verwachten dan ook meer werkwoorden van cognitie en toestand aan te treffen in *De asielzoeker* dan in *Het duister dat ons scheidt* en in *Paravion*.

4.2 *Resultaten*

Onze verwachting dat *De asielzoeker* minder werkwoorden van actie bevat dan *Het duister dat ons scheidt* en *Paravion* komt uit. Fragmenten (7)-(9) geven een representatief beeld van de stilistische variatie die we aantreffen in de drie romans als we de talige weergave van eenzelfde activiteit – namelijk ‘kijken naar een ander’ – in de drie boeken met elkaar vergelijken.

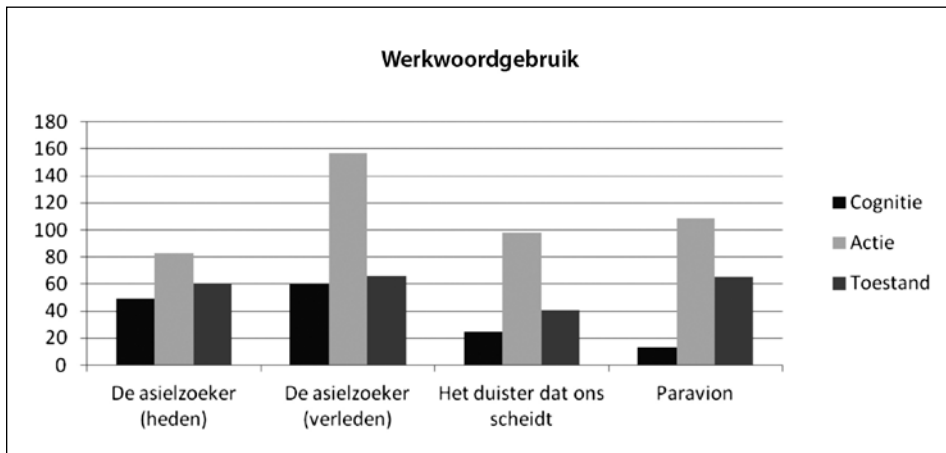
- (7) Beck kijkt naar het gezicht van zijn vrouw, naar haar donkere wenkbrauwen, haar huid – hij is een man die van huid houdt, de vlekken, de korrels, de schilfers, de ongewenste haren, maar ook de zachtheid, de warmte, het zweet, de poriën die zich openen in de hitte.
(*De asielzoeker*, 9)

- (8) We keken elkaar aan, de wangen bol van spanning. Niemand wilde de eerste zijn, of erger nog, de laatste. En bij die gedachte sprongen we allemaal op en versperden haar de weg. [...] Haar mond en ogen vlogen op. O, haar huid werd zo bleek dat de zomersproeten als mieren over haar neus leken te kruipen, en haar rossige vlechten, die ze om ons te tarten weer had laten groeien, zakten uit van de schrik. (*Het duister dat ons scheidt*, 8)
- (9) Haar pupillen waren groot door de zwangerschap. Zij namen het beeld van haar man van alle kanten gulzig op en zij trok het met een langzame daling van haar wimpers naar binnen en sloeg het op voor later gebruik. Het was een bijna vrome beweging. (*Paravion*, 10)

De activiteit van het ‘kijken’ kan worden weergegeven met behulp van actiewerkwoorden (*opnemen, naar binnen trekken* (9), *elkaar aankijken, opvliegen, uitzakken* (8)), een cognitiewerkwoord (*willen* (8), *kijken* (7)) of als een toestand (*zijn, d.w.z. groot zijn, een vrome beweging zijn* (9), *een man zijn die...* (7) of *worden* (8)).

In fragment (9) (Bouazza) overheersen toestand en actie; bij Dorrestein (8) werkwoorden van actie en bij Grunberg een combinatie van cognitie- en toestandswerkwoorden (7).

De resultaten van onze werkwoordanalyse zijn samengevat in figuur 1. Informatie over de uitgevoerde statistische analyse is te vinden in Appendix 1.

Figuur 1. Aantallen werkwoorden per tekst¹⁸, ingedeeld naar type (actie, cognitie en toestand).

Van elk fragment is de verhouding tussen de categorieën actie en cognitie, en de verhouding tussen actie en toestand berekend. Deze verhoudingen zijn met elkaar vergeleken. Uit deze analyse van verhoudingen blijkt dat het verhaaldelen van *De asielzoeker* minder actiewerkwoorden bevat, zowel in vergelijking met de andere romans als in vergelijking met de flashbackpassage. Alle gegevens zijn statistisch getoetst met de chikwadraattoets (eenzijdig getoetst). De resultaten van die toetsing is als volgt; het resultaat is significant als $p < 0,05$ (zie Appendix I):

De verhouding actie – cognitie:

- *De asielzoeker* (heden) vs. *De asielzoeker* (verleden): $\chi^2=3,43$ (1); $p=0,032$;
- *De asielzoeker* (heden) vs. *Het duister dat ons scheidt*: $\chi^2=8,720$ (1); $p=0,0016$;
- *De asielzoeker* (heden) vs. *Paravion*: $\chi^2=24,07$ (1); $p=0,0001$.

De verhouding actie – toestand:

- *De asielzoeker* (heden) vs. *De asielzoeker* (verleden): $\chi^2=5,90$ (1); $p=0,008$;
- *De asielzoeker* (heden) vs. *Het duister dat ons scheidt*: $\chi^2=4,76$ (1); $p=0,01$;
- *De asielzoeker* (heden) vs. *Paravion*: $\chi^2=0,70$ (1); $p=0,20$.

Alle gevonden verschillen, met uitzondering van de verhouding tussen actie en toestand in *Paravion*, zijn significant.

4.3 Interpretatie van de resultaten

Een voorlopige interpretatie van deze resultaten is in overeenstemming met de inhoudelijke interpretatie van de roman. Hoofdpersonage Beck verandert geleidelijk van een actieve desillusionist – hij wil de illusies in de wereld ontmaskeren, bij zijn vrienden en bij zichzelf – in een passieve observator. Hij doet steeds minder mee in de maatschappij en dat is te zien in een afname van het aantal actiewerkwoorden (vergelijking van de verledenpassage met de hedenpassage in *De asielzoeker*) en aan het grotere aantal werkwoorden van cognitie en toestand (vergelijking van *De asielzoeker* met de twee andere romans).

Maar ondanks het feit dat er *verhoudingsgewijs weinig* actiewerkwoorden in het heden van *De asielzoeker* voorkomen, blijft de categorie ‘actie’ ook in die roman in absolute zin toch de grootste kolom – met de verledenpassage in *De asielzoeker* zelfs als toppunt. Toch wekt *De asielzoeker* een meer statische indruk dan de beide andere romans. Om deze indruk te verklaren, is een nader onderzoek naar het gebruikte type actiewerkwoorden en hun context in de zin noodzakelijk. Onze kwantitatieve analyse schiet op dit punt dus tekort. In paragraaf 6 (discussie en conclusie) gaan we nader in op dit probleem.

5 Connectiefgebruik in *De asielzoeker*

Het sterk observerende in plaats van participerende karakter van Beck in *De asielzoeker* is ook zichtbaar in de wijze waarop gebeurtenissen onderling worden verbonden tot een samenhangend verhaal. Een cruciale rol hierin spelen de connectieven die worden gebruikt om de coherentierelaties (betekenisrelaties tussen zinnen) expliciet aan te geven in de tekst. We richten ons op causale relaties, waarmee wordt meegedeeld hoe de ene gebeurtenis de andere veroorzaakt. Causale relaties hebben een speciale status in narratieve teksten, omdat ze bij uitstek het verhaal vooruithelpen (Van den Broek, Rohleder & Narváez 1996).

5.1 Observatie en participatie in connectieven

We analyseren het gebruik van vier veelgebruikte connectieven: *omdat*, *want*, *daarom* en *dus*. Voorbeelden (10)-(13) geven prototypische gebruikcontexten voor deze connectieven.

- (10) Om drie uur ging Tamara naar huis *omdat* de loodgieter langskwam.
- (11) De loodgieter kwam langs. *Daarom* ging Tamara om drie uur naar huis.
- (12) De lekkage zal spoedig tot het verleden behoren, *want* de loodgieter heeft de oorzaak gevonden.
- (13) De loodgieter heeft de oorzaak gevonden, *dus* de lekkage zal spoedig tot het verleden behoren.

De connectieven *omdat* en *daarom* enerzijds, en *want* en *dus* anderzijds maken onderscheid tussen objectieve en subjectieve causale relaties¹⁹; een onderscheid dat we verderop zullen herinterpreteren als het onderscheid tussen observatie en participatie in causale processen. Subjectiviteit is nauw verwant aan de letterkundige concepten ‘perspectief’ en ‘focalisatie’: het verschijnsel dat informatie wordt gepresenteerd vanuit een persoonsgebonden standpunt (Leech & Short 2007, 139-141; Bal 1990, 27-34 en 113-129). Het cruciale verschil tussen causale relaties met *omdat/daarom* en causale relaties met *want/dus* betreft de rol van de auteur, spreker, of – in ons onderzoeksobject van fictionele verhalen – de vertelinstantie, die de causale relatie presenteert. In het bijzonder gaat het om de vraag of de vertelinstantie of een gefocaliseerd personage verantwoordelijk gesteld kan worden voor de causale relatie als ‘aangrijpingspunt’ tussen oorzaak en gevolg (Pander Maat & Sanders 2000).

Voorbeelden (10) en (11) zijn gevallen van *objectieve* causale relaties. Het aangrijpingspunt van de oorzaak (‘De loodgieter komt langs’) bij het gevolg (‘Tamara gaat naar huis’) bevindt zich buiten de vertelinstantie. Er zijn geen indicaties dat het personage Tamara gefocaliseerd is, dus zij speelt geen rol in de interpretatie van de subjectiviteit van de causale relatie. Objectieve relaties betreffen causale processen die zich voltrekken in een externe werkelijkheid, buiten het directe bereik van de vertelinstantie. Diens verantwoordelijkheid beperkt zich tot het *rapporteren* van het causale proces.

In *subjectieve* causale relaties daarentegen bevindt het aangrijpingspunt tussen oorzaak en gevolg zich in het hoofd van de vertelinstantie: hij is degene die verantwoordelijk gesteld moet worden voor de associatie tussen argument en claim. Voorbeelden (12) en (13) zijn argumentatierelaties (epistemische relaties), waarin het oorzaaksegment – het gegeven dat de loodgieter de oorzaak heeft gevonden – fungeert als een argument voor de claim – de lekkage zal spoedig tot het verleden behoren – die hier de rol van gevolg representeert. (12) en (13) bevatten geen expliciete verwijzing naar een personage; we hebben in dit geval dus geen aanwijzingen dat er een ander aangrijpingspunt voor de causaliteit zou zijn dan de vertelinstantie.

Het is niet moeilijk om een parallel te zien tussen de categorieën van objectieve en subjectieve causaliteit en het conceptuele onderscheid tussen observatie en participatie dat wij in dit onderzoek maken. Het onderscheid tussen objectieve en subjectieve causale relaties is te verbinden met observatie en participatie op het mentale vlak. In subjectieve relaties participeert de vertelinstantie actief in de constructie van de causale relatie, door in het communicatieve proces ter plekke een claim en

een argument voor die claim met elkaar in verband te brengen. In objectieve relaties daarentegen speelt de vertelinstantie een meer observerende rol: hij geeft weer wat hij heeft waargenomen.

Voorbeelden (10)-(13) geven de prototypische gebruikscontexten van de connectieven weer. Maar het is bekend dat causale relaties soms enige speelruimte bieden voor connectiefkeuze (Stukker, Sanders & Verhagen 2009), met gevolgen voor de manier waarop we de causale relatie interpreteren in termen van objectiviteit of subjectiviteit (of, in ons geval: observatie of participatie). Onze analyse richt zich op de causale relaties met *dus*, *daarom*, *want* en *omdat* waarin hoofdpersonage Beck uit *De asielzoeker* de rol van aangrijpingspunt speelt én waarin hij is gefocaliseerd.²⁰ Deze causale relaties vergelijken we met hun equivalenten in *Het duister dat ons scheidt*. Het doel van onze analyse is na te gaan hoe Grunberg Becks rol met connectieven talig vormgeeft in relatie tot zijn observerende karakter. Zo kunnen objectieve relaties op de standaardwijze afstandelijk, ‘observerend’ worden weergegeven met een objectief connectief. Maar door dezelfde voorbeelden te markeren met een *subjectief* connectief kan een meer ‘participerend’ beeld worden geschapen (vergelijk ‘De superstorm veroorzaakt veel schade. *Dus/daarom* werd de marathon afgelast.’).

We doorzochten uit beide romans de eerste 70.000 woorden op voorkomens van de causale connectieven. We nemen aan dat deze verzameling een representatieve afspiegeling is van de teksten als geheel. Onze verwachting was dat causale relaties in *De asielzoeker* met Beck vaker met objectieve connectieven worden voorgesteld als ‘observerend’ en ‘niet-participatief’ dan causale relaties van de hoofdpersonen in *Het duister dat ons scheidt*.

5.2 Resultaten

We toetsten onze verwachtingen aan de connectiefpatronen van achtereenvolgens objectieve en subjectieve causale relaties. Informatie over de uitgevoerde statistische analyse is te vinden in Appendix II.

5.2.1 Objectieve causale relaties

Voor de *objectieve causale relaties* werden onze verwachtingen bevestigd. (14) en (15) zijn representatief voor de patronen die we aantreffen in respectievelijk *Het duister dat ons scheidt* en *De asielzoeker*.

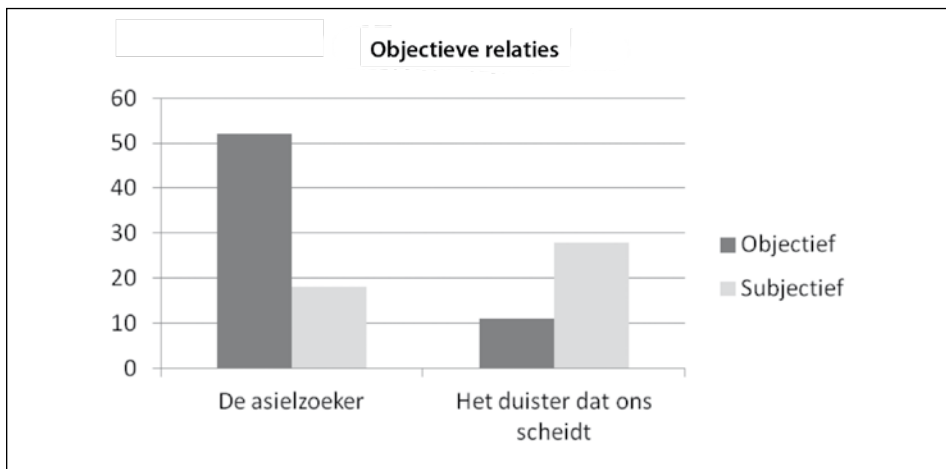
- (14) In de pastorie werd de deur opengedaan door de Luco's, allebei in een zwarte sleepjas en met een strikje om hun nek. Hun dunne haar was met pommade achterover geplakt, wat hun goedgezichten nog weerlozer dan gewoonlijk maakte. [...] [In de gang waren Loes en Thomas net bezig met de kieteldood]_{oorzaak} dus [gingen we de woonkamer maar in.]_{gevolg} Meteen verbeterde ons humeur. Wat een hoop taart was er [...]. (*Het duister dat ons scheidt*, 36)
- (15) Hoewel Beck zijn vrouw graag een plezier doet, het is zijn leven, [gelooft hij dat het toch beter is de ambtenaar van de burgerlijke stand het ongetwijfeld kleurrijke leven van de asielzoeker te besparen]_{oorzaak}. Daarom [buijt hij zich naar de aanstaande man van zijn vrouw toe en

vraagt: ‘Neemt u me niet kwalijk, maar is het mogelijk dat u naar verfruikt?’]gevolg (*De asielzoeker*, 38)

Beide causale relaties zijn objectief: er worden situaties en processen beschreven die plaatsvinden in de verhaalwerkelijkheid buiten de vertelinstantie. In beide fragmenten zijn de respectievelijke hoofdpersonen gefocaliseerd. Dit is te zien aan formuleringen die het subjectieve wereldbeeld van de hoofdpersonen weerspiegelen (bijvoorbeeld het bijwoord van tijd *net*, evaluatieve uitdrukkingen *goedige, nog weerlozer dan gewoonlijk* en twijfel weergevend partikel *maar* in (14); bijvoorbeeld aanduidingen van cognitieve processen *gelooft hij*, de evaluatieve uitdrukkingen *graag* en *toch beter* in (15)).

Wat verschilt is de connectiefkeuze. In (15) is gekozen voor objectief *daarom*; in (14) subjectief *dus*. Het effect van *dus* in (14) is dat mentale elementen die een rol hebben gespeeld in het ‘aangrijpingspunt’ tussen oorzaak en gevolg op de voorgrond worden geplaatst. In fragment (14) gaat het om de afwegingen die de kinderen maken tijdens een moment van besluiteloosheid dat volgt op hun aankomst, talig expliciet gemaakt met het partikel *maar*. Het effect van subjectief *dus* als markering van de causale relatie in (14) is dat we de kinderen actief zien participeren in dit stukje verhaalwerkelijkheid – dat feitelijk geobserveerd en weergegeven wordt door de vertelinstantie. Deze talige weergave van de verhaalwerkelijkheid is in overeenstemming met identiteit en rol van de hoofdpersonages van *Het duister dat ons scheidt*, die worden gekenmerkt door pogingen tot reconstructie van de ware toedracht van een moord hun eigen aandeel daarin.

Op grond van de expliciete verwijzingen naar de binnenwereld van Beck, zou markering van (15) met *dus* ook zeer voor de hand liggen. Toch heeft de auteur hier gekozen voor het objectieve connectief *daarom*. Het effect is dat we het causale proces meer observerend, van buitenaf waarnemen. Deze talige presentatie is in overeenstemming met het beeld dat van Beck dat in *De asielzoeker* wordt opgebouwd als een personage dat niet deelneemt aan het leven, maar een observerende rol aanneemt.

Figuur 2. Objectieve causale relaties met hoofdpersoon als aangrijpingspunt en focalisator.

Figuur 2 laat zien dat het zojuist beschreven markeringspatroon van objectieve relaties kenmerkend is voor de geanalyseerde romans.²¹ De absolute aantallen subjectieve connectieven ontlopen elkaar niet veel, maar als we ze analyseren in relatie tot het aantal keren dat een objectieve causale relatie wordt gemarkeerd met een objectief connectief, wordt het verschil duidelijk: in *Het duister dat ons scheidt* heeft Dorrestein bij het markeren van objectieve causale relaties voorkeur voor subjectieve connectieven. In *De asielzoeker* is dat precies andersom: Grunberg markeert dit type causale relaties bij voorkeur met een objectief connectief ($Z=4,45$; $p<0,00003$).

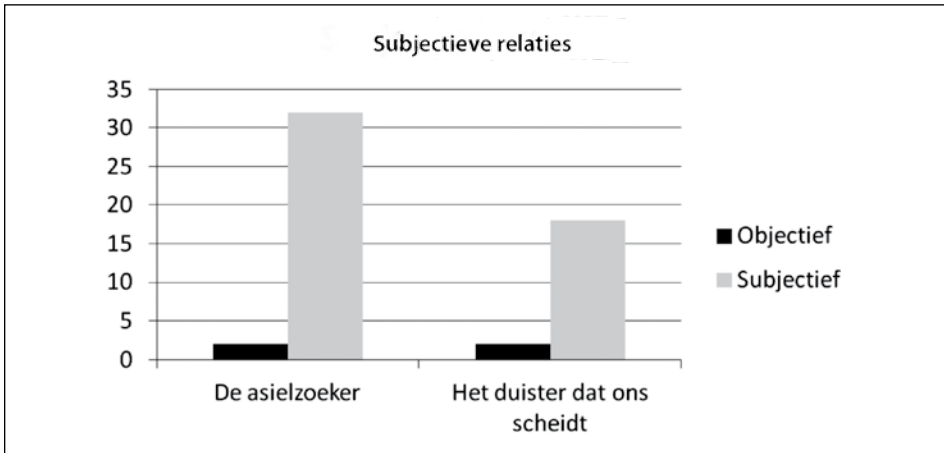
5.2.2 Subjectieve causale relaties

Onze verwachting dat in *De asielzoeker* de objectieve connectieven *omdat* en *daarom* ook relatief vaker (dan in Dorresteins roman) gebruikt zouden worden voor de markering van *subjectieve* causale relaties is *niet* uitgekomen. Onderstaande voorbeelden zijn representatief voor de gevonden patronen. (16) komt uit *Duister*; (17) uit *Asielzoeker*.

- (16) In Edinburgh stond er een huurauto voor ons klaar. [Het zou een lange rit worden]_{gevolg}, want [we moesten helemaal naar het noorden om daar een veerboot te nemen]_{oorzaak}. (*Het duister dat ons scheidt*)
- (17) Als Beck zijn bed weer ontruimt om plaats te maken voor een verworpen en onder de kapstok gaat liggen, moet hij tot zijn eigen verbazing nog altijd een instinct overwinnen. Een neiging om te blijven liggen waar hij al jaren ligt, om te roepen: ‘Dit is mijn bed en ik verroer me niet, jullie gaan maar naar een hotel.’ [Een vreemde neiging]_{gevolg}, want [ook onder de kapstok lig je prima]_{oorzaak}. (*De asielzoeker*)

Beide fragmenten bevatten een subjectieve causale relatie. In beide gevallen wordt een subjectieve claim – de voorspelling dat er een lange rit in het verschiet ligt in (16) en de negatieve evaluatie van de ‘gedragsneigingen’ die worden beschreven in de direct voorafgaande deelzinnen in (17) – gepresenteerd, die vervolgens wordt onderbouwd met een argument. In beide gevallen moet de claim worden toegeschreven aan de hoofdpersoon.

We stellen vast dat beide causale relaties op prototypische wijze zijn gemarkeerd met het subjectieve connectief *want*. Het effect van deze keuze is in beide fragmenten dat we de hoofdpersonen actief zien participeren in het redeneerproces dat plaatsvond in de verhaalwerkelijkheid, ook al is het ‘feitelijk’ geobserveerd en weergegeven door de vertelinstantie. Deze presentatie is in overeenstemming met de identiteit en de rol van de hoofdpersonages van *Het duister dat ons scheidt*, die zich bezig houden met een mysterie uit het verleden en hun eigen rol daarin. Maar ze is op het eerste gezicht *niet* in overeenstemming met het beeld van Beck als iemand die zichzelf aan de zijlijn van het leven heeft gepositioneerd. We hadden verwacht dat subjectieve relaties in *De asielzoeker* vaker dan in *Het duister dat ons scheidt* gemarkeerd zouden zijn met een objectief connectief, dat goed zou passen bij het afstandelijke en observerende karakter van Beck. Figuur 3 laat zien dat in beide romans in de overgrote meerderheid van de gevallen worden gemarkeerd met een subjectief connectief; markering met objectieve connectieven komt bijna niet voor. Er bestaat op dit punt dan ook geen verschil tussen de onderzochte romans ($Z=0,55$; $p=0,29$).²²

Figuur 3. Subjectieve causale relaties met hoofdpersoon als aangrijpingspunt en focalisator.

5.3 Interpretatie van de resultaten

Onze verwachting was dat Becks aandeel in causale processen in *De asielzoeker* vaker dan in *Het duister dat ons scheidt* zou worden voorgesteld als observerend en niet-participerend door ze te markeren met objectieve connectieven. De hypothese werd bevestigd voor de objectieve causale relaties. Dit patroon is stilistisch opmerkelijk omdat het deel uitmaakt van tekst waarin Beck wordt opgevoerd als focalisator, en waarin we bovendien regelmatig expliciete tekenen van mentale participatie aantreffen, in de vorm van verwijzingen naar Becks innerlijke beleving van de causale processen. De keuze voor de observerende connectieven krijgt hierdoor extra stilistisch gewicht.

Het verwachte verschil deed zich echter *niet* voor bij de subjectieve causale relaties. Wat betekent dit voor de algemene hypothese van ons onderzoek, onze stelling dat Becks passieve levenshouding mede tot uitdrukking komt in de stijl van *De asielzoeker*? Moeten we nu concluderen dat deze hypothese wel wordt ondersteund voor connectiefgebruik in het ene type causale relatie, maar niet in het andere? Dat zou onbevredigend zijn.

Een aanvullende analyse van de aard van Becks observerende levenshouding biedt mogelijk uitkomst. De causale effecten van *objectieve* causale relaties bestaan per definitie uit handelingen in de verhaalwerkelijkheid, of uit emotionele of cognitieve toestanden die de hoofdpersoon in de verhaalwerkelijkheid ondergaat. Het is misschien niet heel verwonderlijk dat we juist bij dit type relatie grote verschillen zien tussen *De asielzoeker* en *Het duister dat ons scheidt* op het gebied van connectiefkeuzes. Handelingen uitvoeren, emoties ondergaan, verlangens ervaren en inzichten verwerven zijn immers de ultieme vormen van participatie in de werkelijkheid (zie ook paragraaf 3.2). Dit zijn bij uitstek de causale processen waarin we verwachten dat Beck een observerende houding aanneemt. Het gegeven dat dit type causale relaties in *De asielzoeker* vaker werd gemarkeerd met de objectieve, observerende connectieven dan in *Het duister dat ons scheidt* interpreteerden we dan ook als een bevestiging van onze verwachtingen.

Hoewel we in 5.1 stelden dat *subjectieve* relaties inherent participatief zijn, is het de vraag of het bij dit type causale relatie ook bij uitstek gaat om processen die Beck op afstand wenst te houden. Participeren in een redenering is niet hetzelfde als participeren in de werkelijkheid – integendeel wellicht: in het geval van Beck zou misschien zelfs gesteld kunnen worden dat hij met zijn hermetische redeneringen probeert de grillige werkelijkheid op afstand te houden (Zie ook Fagel 2010; Buelens 2010). Hij probeert met de onpersoonlijke regels van de logica zijn menselijke instincten in toom te houden. ‘Want ook onder de kapstok lig je prima’ is de logische (maar feitelijk onmenselijke) verklaring waarmee hij zijn emoties (‘neiging’) onderdrukt. Zo bezien is het gegeven dat subjectieve relaties met Beck in *De asielzoeker* relatief vaak met subjectieve connectieven worden gemarkeerd, en het uitblijven van een verschil met *Het duister dat ons scheidt* minder verwonderlijk dan het op het eerste gezicht lijkt. Ook dit resultaat kan dan als stilistisch patroon op verklarende wijze in verband worden gebracht met het wereldbeeld van hoofdpersoon Beck.

6 Discussie

Het doel van dit artikel was te laten zien welke bijdrage kwantitatief onderzoek kan leveren aan stijlanalyse. We onderzochten of we het in eerder kwalitatief stijlonderzoek (Fagel 2010) vastgestelde verband tussen het motief van de buitenstaander, de niet-participerende, observerende mens, en grammaticale patronen op het gebied van werkwoordstijd en aspectuele structuur konden herhalen in een kwantitatieve analyse van werkwoord- en connectiefgebruik. We vergeleken de spreiding van typen werkwoorden en connectieven in *De asielzoeker* met die in de romans *Het duister dat ons scheidt* van Renate Dorrestein (2003) en *Paravion* van Hafid Bouazza. Onze verwachting was dat er verschillen aangetroffen zouden worden tussen de romans en dat deze verschillen in verband gebracht zouden kunnen worden met de interpretatieve verschillen. Deze verwachting kwam uit.

Wat heeft nu het tellen van werkwoord- en connectiefcategorieën, als casus voor een kwantitatieve stilistische onderzoeksmethode, ons opgeleverd met het oog op ons doel inzicht te verkrijgen in de verhouding tussen kwalitatieve en kwantitatieve methoden van stijlanalyse? Hoe kunnen we de bijdrage van elk van de methoden specificeren en begrijpen? En hoe kunnen de methoden elkaar aanvullen in het stijlonderzoek, en zo de methodologische basis ervan verstevigen?

6.1 Convergerende resultaten

Een eerste constatering is dat de huidige resultaten convergeren met die gerapporteerd in Fagel (2010). Ook in de getalsmatige gegevens uit de kwantitatieve analyse van werkwoorden en connectieven zien we een relatie met de motieven van observatie en participatie die een belangrijke rol spelen als interpretatief effect in de onderzochte teksten. Op grond van deze gegevens kunnen we concluderen dat de kwalitatieve en de kwantitatieve analysemethode voor een deel hetzelfde meten; beide stellen ons in staat om de relatie tussen stijlfenomenen en interpretatieve teksteffecten – het centrale doel van stijlanalyse – aan het licht te brengen. Maar ze leveren elk verschillende informatie.

6.2 De bijdragen van kwantitatieve en kwalitatieve methoden aan stijlanalyse

In paragraaf 2 stelden we dat uitspraken over de stijl van een tekst altijd betrekking hebben op tekstenmerken die a) *consistent* voorkomen in de betreffende tekst en die b) in die tekst *vaker* voorkomen dan in andere teksten. In kwalitatieve analyse blijven uitspraken hierover per definitie intuïtief, gebaseerd op de subjectieve inschatting van de analyticus. Een dergelijke introspectieve basis levert niet altijd betrouwbare informatie over consistentie van tekstenmerken en over de vraag of bepaalde tekstenmerken uniek zijn voor de betreffende tekst. Deze informatie kan wél worden verkregen met een kwantitatieve analyse. Door in een representatieve steekproef een grotere hoeveelheid voorkomens in kaart te brengen (dus: werkwoord + conceptuele categorieën ‘handeling’, ‘staat’ of ‘cognitieve toestand/proces’, en connectief + conceptuele categorieën ‘objectieve causaliteit’ of ‘subjectieve causaliteit’) draagt het tellen van woorden bij aan een objectieve basis van de stijlanalyse. Door vervolgens de gevonden spreiding van werkwoord- en connectieftypen in *De asielzoeker* te vergelijken met de andere teksten, en vooral ook door de vergelijking te onderbouwen met een statistische analyse wordt de objectieve basis versterkt. We krijgen informatie over de werkelijkheidsstatus van het verschil: de patronen die we vinden in *De asielzoeker* zijn consistent aanwezig in de tekst (hoewel er zich verschillen voordoen tussen tekstdelen), en in een andere tekst komen ze veel minder vaak voor.

Maar ondanks deze methodologische voordelen heeft kwantitatief stijlonderzoek ook zijn beperkingen. Een cruciaal probleem is dat ‘het simpelweg tellen van woorden’ geen recht doet aan de complexiteit van stijleffecten zoals ze zich voordoen in echte teksten. Dit is bijvoorbeeld zichtbaar in het feit dat resultaat van een kwantitatieve analyse meestal een kwestie van gradatie is. Zo hadden de resultaten van onze kwantitatieve analyses de vorm ‘actiewerkwoorden en subjectieve connectieven komen *minder* vaak voor in *De asielzoeker* dan in *Het duister dat ons scheidt*’. Maar ook in *De asielzoeker* komen actiewerkwoorden en subjectieve connectieven voor. Betekent dit dat in de gevallen die *niet* overeenkomen met de vooraf opgestelde hypothese *geen* sprake is van het onderzochte stijleffect? Toegepast op ons onderzoek: is de aanwezigheid van actiewerkwoorden en subjectieve connectieven in *De asielzoeker* een teken van een normaal actieverloop en van subjectieve causaliteit?

Deze vraag kan worden beantwoord door een nieuwe analytische cyclus in gang te zetten. In ons geval ligt het het meest voor de hand om te beginnen met in een kwalitatieve analyse meerdere kenmerken van de individuele contexten waarin de werkwoorden en connectieven voorkomen onder de loep te nemen. Een mogelijke verklaring voor het niet-afwijkende gebruik van subjectieve connectieven om subjectieve causale relaties te markeren is aan het einde van paragraaf 5 reeds aangestipt. Als tweede voorbeeld bespreken we hier het werkwoordgebruik in *De asielzoeker*. In paragraaf 4 stelden we vast dat de verhouding toestand/actie en de verhouding cognitie/actie in *De asielzoeker* significant afweek van de twee vergelijkingsteksten. Toch bleef de kolom ‘actiewerkwoorden’ in absolute zin de grootste. Onze kwantitatieve analyse van de werkwoorden heeft ons wel op het spoor gezet van dit resultaat, maar kan niet verklaren waarom dit zo is. We kunnen uit de getallen niet afleiden of er misschien ook met de gebruikte actiewerkwoorden iets bijzonders aan de hand is, iets dat eveneens bijdraagt aan het statische en objectieve effect van Grunbergs stijl. Dat wordt pas duidelijk als we de gebruikte werkwoorden in hun zinscontext bestuderen.

De zinscontext kan op verschillende manieren de mate van actie die een werkwoord uitdrukt, beïnvloeden. Relevante factoren hierbij zijn bijvoorbeeld: 1) het subject dat bij het werkwoord hoort, 2) de positie van het werkwoord in de zin (hoofdzin of bijzin) en 3) het gebruik van algemene of specifieke werkwoorden. Deze drie factoren lichten we hieronder toe.

Zo is ten eerste in de kwantitatieve analyse geen rekening gehouden met het subject dat bij een werkwoord hoort. *Verspreiden* is bijvoorbeeld geclassificeerd als actiewerkwoord; de context waarin dit woord voorkomt, is zin ‘De ventilator verspreidt warme lucht.’ (22) Het betreft hier geen actie die door hoofdpersoon Beck wordt uitgevoerd, maar een gebeurtenis met een niet-levend subject. Een analyse van de verhouding tussen acties (uitgevoerd door een levend subject) en gebeurtenissen in *De asielzoeker* levert interessante aanvullende resultaten op (zie tabel 1).²³

Tabel 1. Actie vs. gebeurtenis in *De asielzoeker*.

	De asielzoeker (heden)	De asielzoeker (verleden)
Actie [+animate]	59	138
Gebeurtenis [-animate]	25	18

De eerdere resultaten (zie figuur 1) lieten al zien dat er in het verleden meer actie plaatsvond dan in het heden. Deze nadere analyse maakt bovendien duidelijk dat van het al geringe aantal actiewerkwoorden in de tegenwoordige tijd een groot deel als *gebeurtenis* moet worden bestempeld en geen ‘echte’ actie is. Dit strookt met de ontwikkeling die Beck doormaakt, hij doet steeds minder en trekt zich terug uit de maatschappij.

Ten tweede is het van belang na te gaan welke plaats in de zin (hoofdzin, bijzin, ingebedde bijzin) het werkwoord inneemt. Neem voorbeeldzin 18) uit *De asielzoeker*:

- (18) Beck weet dat de dood bij voorkeur toeslaat waar je hem niet verwacht.
(7)

In onze eerste kwantitatieve, contextloze analyse zijn de drie werkwoorden in deze zin geclassificeerd als twee werkwoorden van cognitie (*weet*, *verwacht*) en één actiewerkwoord (*toeslaat*). Wanneer we de context erbij betrekken, kunnen we twee dingen vaststellen. Ten eerste zien we dat twee van de drie werkwoorden niet Beck als subject hebben maar *de dood* en *je*. Ten tweede zien we dat het actiewerkwoord *toeslaat* zich in een bijzinsconstructie bevindt met ‘Beck weet...’ als matrixzin. Zin (22) is een voorbeeld van een complementatieconstructie, een zin waarin de informatie in de bijzin in het perspectief van de hoofdzin wordt geplaatst (Verhagen 2005, hoofdstuk 3). Voor het narratieve verloop betekent dat dat het werkwoord in de matrixzin deel uitmaakt van de gebeurtenissen in het verhaallheden terwijl het werkwoord in de complementzin een andere status krijgt. Met deze zin als geheel wordt daardoor geen actie uitgedrukt; er wordt een uitspraak gedaan over de *kennis* van Beck: ‘Beck weet dat...’ Hoewel de zin dus een actiewerkwoord bevat, is de actie ondergeschikt aan de bewering die door middel van een cognitief werkwoord over Becks kennis wordt gedaan.²⁴

Ten derde dient nog vermeld te worden dat een kwalitatieve analyse ook meer inzicht kan geven in de opvallende resultaten die figuur 1 ons toonde en waarin onze hypothese niet bevestigd werd. Twee opvallende zaken die een kwantitatieve analyse niet kon verklaren, zijn namelijk:

- a. Het hoge aantal (in absolute zin) actiewerkwoorden in de verledenpassage in *De asielzoeker*. Betekent dit ook dat de actiewerkwoorden in het verleden vergelijkbaar zijn met de actiewerkwoorden in Dorrestein's roman? Om die vraag te beantwoorden, is een semantische analyse van de gebruikte werkwoorden nodig. Men kan daarbij denken aan een onderzoek naar gebruik van algemene vs. specifieke werkwoorden. Zo'n analyse viel buiten het bestek van dit onderzoek, maar een eerste indruk van de twee teksten is dat de acties in de verledenpassages van *De asielzoeker* – zoals *wandelen*, *de krant kopen* en de kleine acties die Beck in zijn appartement in Eilat uitvoert – veel algemener en 'rustiger' van aard zijn dan de grote variëteit aan specifieke acties die we aantreffen bij Dorrestein (*aanslenteren*, *tegenkomen*, *opwachten*, *verschuilen*, *kruipen*, *gehurkt zitten* etcetera).
- b. Het relatief hoge aantal toestandsaanduidende werkwoorden in *Paravion* van Bouazza. De verhouding toestand-actie verschilde niet significant met *De asielzoeker*. Betekent dit dat *Paravion* eveneens een vrij statische roman is? Of is er iets anders aan de hand? Dat laatste lijkt waarschijnlijker. Een kwalitatieve analyse van het type gebruikte werkwoorden (algemeen vs. specifiek) en de gebruikte zinsconstructies en subjecten, is nodig om deze opvallende resultaten verder te interpreteren.

Bovenstaande voorbeelden maken duidelijk dat het simpelweg tellen van een taalmiddel, of zelfs van een *aantal* taalmiddelen, geen volledig beeld oplevert van de stijfphenomenen in een tekst. Concrete stijfeffecten zijn complex; ze komen over het algemeen tot stand door een combinatie van taalmiddelen, en vaak ook door interactie tussen deze taalmiddelen, in een in principe oneindige hoeveelheid mogelijkheden.²⁵ Het tellen van méér verschijnselen levert ongetwijfeld een schat aan extra informatie, maar zal principieel nooit leiden tot een volledige stilistische analyse. Daarbij komt nog dat de totale interpretatie van een tekst maar voor een deel op expliciete taalmiddelen berust. Een ander deel wordt door de lezer zelf ingevuld op basis van de voorafgaande tekst (zoals in het voorbeeld hierboven), maar ook door diens kennis van de context.²⁶

6.3 Conclusie: kwalitatieve en kwantitatieve analyse als convergerende methoden van stijlonderzoek

In dit artikel hebben we laten zien dat kwantitatieve onderzoeksmethoden stijlanalyse kunnen verrijken met stevige methodologische basis, die het mogelijk maakt om betrouwbare uitspraken te doen over de kenmerkendheid van stijlelementen van een specifieke tekst. Maar onze kwantitatieve analyse had daarnaast een tweede belangrijke functie. Enkele van onze verwachtingen kwamen niet uit: er waren meer actiewerkwoorden dan verwacht, Bouazza's tekst bleek ook relatief veel toestands-

werkwoorden te bevatten en de subjectieve connectieven gedroegen zich bij Grunberg tegen de verwachting in hetzelfde als in het vergelijkingscorpus. Toch is ook dit te zien als een winstpunt van de kwantitatieve analyse. Zonder onze analyse waren we niet op dit resultaat gestuit. En doordat onze kwantitatieve hypothese (deels) niet uitkwam, zijn we met behulp van een kwalitatieve analyse op zoek gegaan naar een mogelijke inhoudelijke verklaring voor de vragen die onze analyse opriep. Naast een verklarende functie kan kwantitatieve analyse in stilistisch onderzoek dus ook een heuristische functie hebben. Mits de analyse nauwkeurig is geadministreerd (en dat zou vanuit wetenschappelijk-ethisch oogpunt een vanzelfsprekendheid moeten zijn), maken de analysegegevens duidelijk op welke punten de hypothese tekortschiet en hoe groot het tekort is. Op grond van deze gegevens kan vervolgens een nieuwe hypothese worden opgesteld, die in een nieuwe analyse kan worden getoetst.²⁷

Laat dit een geruststelling zijn voor letterkundigen die nog wantrouwend zijn ten aanzien van het tellen van verschijnselen: om de stijl van een tekst te doorgronden – om een wetenschappelijk verantwoord beeld te krijgen van de literaire tekst als kunstwerk – blijft kwalitatieve analyse en interpretatie door de analyticus onvermijdelijk. Wij pleiten daarom voor een combinatie van methoden: kwalitatief en kwantitatief, als convergerende methoden van stijlanalyse. Hierin staan we zeker niet alleen. Diverse gezaghebbende pleitbezorgers van kwantitatieve onderzoeksmethoden in de stilistiek en in de taalkunde wijzen op de noodzaak van deze combinatie.²⁸ We hopen dat we met dit artikel kunnen bijdragen aan het wegnemen van de scepsis die in de Nederlandse literatuurwetenschap nog altijd heerst ten aanzien van kwantitatieve onderzoeksmethoden.

Bibliografie

- Anbeek, T. & A. Verhagen**, 'Over stijl', in: *Neerlandistiek.nl* 1, 2001. <http://www.neerlandistiek.nl/01.01/>, geraadpleegd op 21 februari 2012.
- Andel, L. van**, *Woorden en daden, Een kwantitatieve en kwalitatieve analyse van het werkwoordgebruik in De asielzoeker van Arnon Grunberg*, Interne publicatie Opleiding Nederlandse Taal en Cultuur, Universiteit Leiden, 2011.
- Bal, M.**, *De theorie van vertellen en verhalen*, Coutinho, Muiderberg, 1990.
- Van den Bergh, H.**, 'On the construct validity of multiple-choice items for reading comprehension', in: *Applied Psychological Measurement* 14, 1990, 1-12.
- Berkhout, K.**, 'Het digitale drama', in: *NRC Handelsblad*, 10-09-2011.
- Biber, D. & S. Conrad**, *Register, genre, and style*, Cambridge University Press, Cambridge, 2009.
- Borgman, E.**, 'De onontkoombaarheid van de hoop, Grunberg lezen als geestelijke oefening', in: Johan Goud (red.), *Het leven volgens Arnon Grunberg, De wereld als poppenkast*, Klement, Kampen, 2010, 105-125.
- Bouazza, H.**, *Paravion*. Amsterdam, 2009. (De Gouden Uil Literatuurprijs Reeks) [1e dr.2003].
- Broek, P. van den, L. Rohleder, & D. Narváez**, 'Causal inferences in the comprehension of literary texts', in: Kreuz, R.J., MacNeally, M.S. (red.), *Empirical approaches to literature and aesthetics*, Ablex Publishing, Norwood, 1996, 179-200.
- Buelens, G.**, 'Aforismen na Auschwitz, Over de ironie, ernst en overtuigingskracht van Arnon Grunberg en Marek van der Jagt', in: Johan Goud (red.), *Het leven volgens Arnon Grunberg, De wereld als poppenkast*, Klement, Kampen, 2010, 13-38.
- Cornelis, L.**, 'Passief en perspectief in vertaling', in: *Filter, Tijdschrift voor vertalen en vertaalwetenschap* 5, 1998, 24-32.
- Dalen-Oskam, K. van**, 'Ballingschap der empirici', in: *TNTL* 125, 2009, 122-125.
- Dorrestein, R.**, *Het duister dat ons scheidt*, Contact, Amsterdam [enz.], 2003.

- Fagel, S.**, 'Gruwelen met Grunberg. Een stilistische analyse van tijd en aspect in *De asielzoeker*', in: *TNTL* 126, 2010, 242-263.
- Fagel, S.**, 'Arnon Grunberg, *De asielzoeker*', in: A.G.H. Anbeek van der Meijden, J. Goedegebuure e.a. (red.), *Lexicon van literaire werken*, 92e aanvulling, november 2011, p. 1-12, I-II.
- Fagel, S., M. van Leeuwen, M. & R. Boogaart.** 'Chaos en subjectiviteit. Een analyse van de stijl van Maarten Biesheuvel en Jan Arends', in: *Spiegel der letteren* 53, 2011, 183-217.
- Gavins, J. & G. Steen (red.)**, *Cognitive poetics in practice*, Routledge, London [enz.], 2003.
- Gibbs, R.W. jr.**, 'Why cognitive linguistics should care more about empirical methods', in: M. Gonzalez-Marquez, I. Mittelberg, S. Coulson, M.J. Spivey (red.), *Methods in cognitive linguistics*, John Benjamins, Amsterdam, 2007, 2-18.
- Goedegebuure, J.**, 'Distantie en empathie bij Van der Jagt en Grunberg', in: J. Goud (red.), *Het leven volgens Arnon Grunberg. De wereld als poppenkast*, Klement, Kampen, 2010, 65-73.
- Grunberg, A.**, *De asielzoeker*, Nijgh & Van Ditmar, Amsterdam, 2003.
- Halliday, M.A.K.**, *An introduction to functional grammar*, rev. by C.M.I.M. Matthiessen, 3rd ed., Arnold, London, 2004.
- Harbers, F.**, 'Between Fact and Fiction: Arnon Grunberg on His Literary Journalism', in: *Literary Journalism Studies* 2, 2010, 1, 74-83.
- Jagt, M. van der.** 'Immuun geworden door het woord, De Nederlandse literatuur lijkt op een autowrak in een museum', in: Jagt, M. van der, *Ik ging van hand tot hand. Verzameld werk*, De Geus, Breda, 2008, 641-646.
- Langacker, R.W.**, 'Subjectification', in: *Cognitive Linguistics* 1, 1990, 5-38.
- Leech, G. & M. Short.** *Style in fiction*. 2nd ed., Pearson Longman, London, 2007.
- McEnery, T. & A. Wilson.** *Corpus linguistics*, 2nd ed., Edinburgh University Press, Edinburgh, 2001.
- McEnery, T., R. Xiao & Y. Tono.** *Corpus-based language studies. An advanced resource book*, Routledge, Oxon, 2006.
- Schenke, M.**, 'Hapklare moderne emoties, Nieuwe roman Renate Dorrestein niet haar beste', in: *Algemeen Dagblad*, 23-05-2003.
- Serdijn, D.**, 'Ondergedompeld in honingwater', in: *Het Parool*, 24-10-2003.
- Semino, E. & M. Short.** *Corpus stylistics. Speech, writing and thought presentation in a corpus of English writing*, Routledge, London, 2004.
- Short, M., J. Culpeper & E. Semino.** 'Language and context, Jane Gardam's *Bilgewater*', in: Bex, T., Burke, M., Stockwell, P., (red.), *Contextualized stylistics. In honour of Peter Verdonk*, Rodopi, Amsterdam [enz.], 2000, 131-151.
- Stockwell, P.**, *Cognitive poetics. An introduction*, Routledge, London [enz.], 2002.
- Stukker, N., T. Sanders & A. Verhagen.** 'Categories of subjectivity in Dutch causal connectives: a usage-based analysis', in: Sanders, T. & E.E. Sweetser (eds.), *Causal categories in discourse and cognition*, Mouton de Gruyter, Berlin, 2009, 119-171.
- Swanborn, P.G.**, *Basisboek sociaal onderzoek*, Boom Onderwijs, Den Haag, 2010.
- Vanegeren, B.**, 'Geluk is sadistisch van aard', in: *De Groene Amsterdammer*, 14-06-2003.
- Toolan, M.**, *Narrative progression in the short story, A corpus stylistic approach*, Benjamins, Amsterdam/Philadelphia, 2009.
- Verhagen, A.**, *Constructions of intersubjectivity. Discourse, syntax, and cognition*, Oxford University Press, Oxford, 2005.
- Verhagen, A.**, 'Construal and perspectivisation', in: D. Geeraerts & H. Cuyckens (red.), *Handbook of cognitive linguistics*, Oxford, Oxford University Press, 2007, 48-81.
- Vissers, E.**, 'Het dorp is geen paradijs', in: *De Standaard*, 30-10-2003.
- Wijk, C. van.** *Toetsende statistiek: basistechnieken, Een praktijkgerichte inleiding voor onderzoekers van taal, gedrag en communicatie*, Coutinho, Bussum, 2000.
- Wynne, M.**, 'Stylistics: Corpus approaches', in: http://www.pala.ac.uk/resources/signs/corpus-style/Corpora_stylistics.pdf, [2005], geraadpleegd op 21 februari 2012.

Appendix I: Observatie en participatie in werkwoordgebruik

In Appendices I en II beschrijven we beknopt de statistische analyses die we hebben uitgevoerd om onze hypothese – ‘Het werkwoord- en connectiefgebruik in *De asielzoeker* wijkt af van de twee vergelijkingsromans.’ – te toetsen. In de tabellen presenteren we de hoeveelheid gevallen die we per verschijnsel hebben geanalyseerd. In de tekst hebben we aangegeven hoe deze steekproeven tot stand zijn gekomen. Hoe groot de steekproef moet zijn (hoeveelheid woorden tekst, hoeveel gevallen van het te analyseren verschijnsel) hangt onder meer af van de onderzoeksvraag (wil je iets zeggen over een specifieke roman, over het oeuvre van een schrijver, of over een stijlperiode?) van het te bestuderen verschijnsel (komt het veel voor in de tekst, of is het relatief zeldzaam?) en van de te gebruiken statistische analyse (de contrastanalyse die we gebruikten voor de connectievenanalyse stelt geen specifieke eisen aan hoeveelheden gevallen, maar de chikwadraattoets wel). Een goede inleiding voor methodologie en statistische analyse in het tekstonderzoek geeft Van Wijk (2000).

De verschillen tussen de werkwoordpatronen in de teksten zijn geanalyseerd met de chikwadraattoets. Deze statistische toets berekent hoe groot de kans is dat spreiding van aantallen werkwoorden over de drie categorieën die we onderscheiden het gevolg is van een verschil tussen de teksten, of omgekeerd, een kwestie van toeval zijn (zie bijvoorbeeld Van Wijk 2000). Volgens de geldende conventie stellen we dat er sprake is van een betekenisvol verschil als de kans dat de gevonden aantallen in de cellen aan het toeval zijn toe te schrijven kleiner is dan 5% ($p < 0,05$).

Analysewaarden die een betekenisvol verschil aanduiden zijn **vet** gedrukt.

Tabel 2. *Werkwoorden per categorie in De asielzoeker, Het duister dat ons scheidt en Paravion.*

	De asielzoeker (heden)	De asielzoeker (verleden)	Het duister dat ons scheidt	Paravion
Cognitie	49	60	25	13
Actie	83	157	98	109
Toestand	60	66	41	65
Totaal	192	283	164	187

Tabel 3 a, b, c: *De verhouding actie/cognitie in De asielzoeker (heden), vergeleken met de andere teksten.*

Tabel 3a.

	Asielzoeker heden	Asielzoeker verleden
Actie	83 (62,9%)	157 (72,4%)
Cognitie	49 (37,1%)	60 (27,6%)
Totaal	132	217

$\chi^2=3,43$ (1); $p=0,032$

Tabel 3b.

	Asielzoeker heden	Paravion
Actie	83 (62,9%)	109 (89,3%)
Cognitie	49 (37,1%)	13 (10,7%)
Totaal	132	122

$\chi^2=24,07 (1); p=0,0001$

Tabel 3c.

	Asielzoeker heden	Duister
Actie	83 (62,9%)	98 (79,7%)
Cognitie	49 (37,1%)	25 (20,3%)
Totaal	132	123

$\chi^2=8,720 (1); p=0,0016$

Tabel 4 a, b, c: De verhouding actie/toestand in De asielzoeker (heden), vergeleken met de andere teksten

Tabel 4a.

	Asielzoeker heden	Asielzoeker verleden
Actie	83 (58%)	157 (70,4%)
Toestand	60 (42%)	66 (29,6%)
Totaal	143	223

$\chi^2=5,90 (1); p=0,008$

Tabel 4b.

	Asielzoeker heden	Paravion
Actie	83 (58%)	109 (62,6%)
Toestand	60 (42%)	65 (37,4%)
Totaal	143	174

$\chi^2=0,70 (1); p=0,20$

Tabel 4c.

	Asielzoeker heden	Duister
Actie	83 (58%)	98 (70,5%)
Toestand	60 (42%)	41 (29,5%)
Totaal	143	139

$\chi^2=4,76 (1); p=0,01$

Appendix 2: Observatie en participatie in connectiefgebruik

Connectieven komen in teksten veel minder vaak voor dan werkwoorden. Daarom zijn de geanalyseerde aantallen in de connectievenanalyse lager dan de aantallen werkwoorden die we analyseerden. De chikwadraattoets die we bij de werkwoordanalyse gebruikten om de gevonden resultaten te analyseren vereist een minimaal aantal observaties per onderscheiden categorie. Niet alle categorieën kwamen in de connectievenanalyse vaak genoeg voor. Daarom gebruikten we voor deze analyse de statistische methode van contrastanalyse (Van den Bergh 1990), die eveneens berekent hoe groot de kans is dat spreiding van aantallen werkwoorden over de categorieën die we onderscheidde het gevolg is van een verschil tussen de teksten.

Tabel 5. *Objectieve causale relaties in Asielzoeker vs. Duister met hoofdpersoon als aangrijpingspunt en focalisator (Z=4,45; p<0,00003).*

		Asielzoeker		Duister	
Objectieve connectieven	<i>Omdat</i>	29	74%	9	28%
	<i>Daarom</i>	23		2	
Subjectieve connectieven	<i>Want</i>	17	26%	21	72%
	<i>Dus</i>	1		7	
Totaal		70		39	

Tabel 6. *Subjectieve causale relaties in Asielzoeker vs. Duister met hoofdpersoon als aangrijpingspunt en focalisator (Z=0,55; p=0,29).*

		Asielzoeker		Duister	
Objectieve connectieven	<i>Omdat</i>	1	6%	2	10%
	<i>Daarom</i>	1		0	
Subjectieve connectieven	<i>Want</i>	19	94%	9	90%
	<i>Dus</i>	13		9	
Totaal		34		20	

Tabel 7. *Objectieve causale relaties in De asielzoeker met hoofdpersoon als aangrijpingspunt en focalisator; episode 'heden' vs. episode 'verleden' (Z=2,59 ; p=0,005).*

	Heden	Verleden	Totaal
Objectieve connectieven	31	21	52
Subjectieve connectieven	4	14	18

Tabel 8. Subjectieve causale relaties in *De asielzoeker* met hoofdpersoon als aangrijpingspunt en focalisator; episode 'heden' vs. episode 'verleden' ($Z=0,183$; $p=0,43$).

	Heden	Verleden	
Objectieve connectieven	0	2	2
Subjectieve connectieven	12	19	31

Noten

- 1 De auteurs Fagel en Stukker dragen de gedeelde eerste verantwoordelijkheid voor dit artikel.
- 2 Van Stipriaan spreekt over 'geesteswetenschappen', maar doelt specifiek op de (Nederlandse) letterkunde. Ook Van Dalen-Oskam (2009, 122) wijst op de weerstand tegen kwantitatief onderzoek in de neerlandistiek. In het buitenland lijkt de weerstand tegen de inzet van kwantitatieve methoden minder groot, gezien de bloei van diverse kwantitatieve methoden in disciplines als corpusstilistiek en collocatiestudies (cf. Wynne 2005, Toolan 2009, Semino & Short 2004).
- 3 Het gaat ons in dit onderzoek niet om vast te stellen wat 'de kenmerkende stijl' van de schrijver Arnon Grunberg zou zijn. Wij richten ons op de relatie tussen stijl en inhoud/thematiek van één roman, in dit geval *De asielzoeker*. In deze roman heeft Grunberg zijn poëtische denkbelden over de niet-participerende observator in literaire zin uitgewerkt. Wanneer wij in het vervolg korthedshalve van 'Grunbergs stijl' spreken, doelen wij daarbij op zijn stijl *in deze roman*; we gebruiken in dit artikel de uitdrukkingen 'Grunbergs stijl' en 'de stijl van *De asielzoeker*' als synoniemen.
- 4 Zie voor een uitgebreide bespreking van de relatie tussen de passiefconstructie en perspectiefffecten in een literaire roman Cornelis (1998).
- 5 In de taalkunde heeft deze *construal*-functie van taal vooral veel aandacht gekregen binnen de cognitieve linguïstiek. Zie voor een overzicht en kritische discussie Verhagen (2007).
- 6 Maar zie voor voorbeelden van stilistische analyses onder meer Cornelis (1998), Anbeek & Verhagen (2001), Fagel (2010) en Fagel, Van Leeuwen & Boogaart (2011).
- 7 Zie bijvoorbeeld McEnery, Xiao & Tono (2006, hoofdstuk A1.5), Gibbs (2007), Wynne (2005).
- 8 Cf. Borgman 2010, 108: 'In het oog springt hierbij [...] de poging illusieloos de waarheid in beeld te brengen, de soms bijna wellustige wijze waarop wordt getoond dat er niet veel anders is dan het naakte leven en de poging van mensen dit naakte leven naar hun hand te zetten.'
- 9 Grunberg zelf zei in een interview over de buitenstaanderpositie van Beck: "De positie van de voyeur – gewoon toekijken zonder in te grijpen – is heel aangenaam. Ook naar je eigen leven kijken als naar een soort onaangedane plek is in eerste instantie heel lekker. Je hebt het gevoel overal een beetje boven te zweven, en die afstand geeft je een extra bewustzijn. Het nadeel is alleen – en dat is het moment waarop de melancholie haar intrede doet – dat je nooit helemaal in een actie bent, dat je altijd overal een beetje buiten staat, en dat je dus nooit écht met iemand bent." (Vanegeren 2003). In het vervolg van het artikel blijkt dat Grunberg het half-leven van Beck ook op zichzelf van toepassing acht. De thematiek van *De asielzoeker* speelt dus ook buiten het boek een belangrijke rol, maar in dit artikel beperken wij ons tot de stilistische analyse van observatie en non-participatie in deze roman.
- 10 Zie voor een uitgebreid resumé van inhoud, thema en motieven Fagel (2011).
- 11 Zie over subjectiviteit en objectiviteit in literaire teksten Fagel, Van Leeuwen, Boogaart (2011) en Anbeek & Verhagen (2001).
- 12 Zie voor een uiteenzetting over de noodzaak van een vergelijkende methode hoofdstuk 2 in Leech & Short (2007) en Anbeek & Verhagen (2001). Anbeek en Verhagen leggen uit waarom het onmogelijk is een tekst te vergelijken met een algemene 'norm' (zo'n norm bestaat namelijk niet). Ze laten aan de hand van de vergelijking van twee fragmenten van Voskuil en A.F.Th. van der Heijden zien dat de eigenheid van de stijl van een specifieke tekst het beste naar voren komt wanneer je hem vergelijkt met een andere. Daarbij is de ambitie niet zozeer om generaliserende uitspraken te doen die het werk zelf overstijgen, maar om door het contrast het unieke van elke tekst beter zichtbaar te maken. De teksten die als vergelijkingmateriaal dienen, moeten dan natuurlijk wel op beredeneerde wijze worden gekozen, bijvoorbeeld op grond van te verwachten contrasten, zoals wij nu hebben gedaan. In het bestek van dit artikel is helaas geen ruimte om in te gaan op de stilistische eigenaardigheden van Dorrestein en Bouazza, waardoor de vergelijking enigszins scheef lijkt. In andere publicaties van het NWO-onderzoeksproject Stilistiek van het Nederlands zal voor deze scheve verhouding worden gecompenseerd.

- 13 Zie over Dorrestein bijv. 'Het duister dat ons scheidt is [...] een spannend boek. Compleet met de suspense van een geheimzinnige moord en de onthulling aan het eind.' (Janssen 2003). En: 'Het combineren van literaire elementen met spanning is [...] Dorrestein op het lijf geschreven.' (Schenke 2003) Over Bouazza worden uitspraken gedaan als 'Bouazza leeft zich [...] uit in de taal. Elke pagina is een kunstwerkje, hoewel sommige woorden wel erg opzichtig mooi staan te wezen'. (Serdijn 2003). En: 'barokke zinnen [die] voluptueus [zijn], sensueel en zelfs erotisch' (Vissers 2003).
- 14 De analyse die we hier rapporteren maakt gebruik van resultaten uit de vergelijkende analyse van werkwoordgebruik in de romans *Het duister dat ons scheidt* van Renate Dorrestein, *De asielzoeker* van Arnon Grunberg en *Paravion* van Hafid Bouazza die Loes van Andel uitvoerde in het kader van een onderzoekstage in het NWO-project *Stilistiek van het Nederlands* (Van Andel 2011).
- 15 Van elke roman zijn de eerste vijftig zinnen gekozen, en een fragment van vijftig zinnen uit het midden van de roman. Deze keuze is willekeurig; we hebben geen reden om aan te nemen dat het begin en het midden van romans een systematisch stilistisch verschil vertonen. We hanteren een typografische definitie van het begrip 'zin': een zin is datgene wat zich bevindt tussen hoofdletter en punt, vraagteken of uitroepeten.
- 16 In de andere romans speelt de ontwikkeling van participatie naar non-participatie geen rol; daarom is in de andere romans geen onderscheid gemaakt tussen verschillende tijdsepisodes.
- 17 Halliday onderscheidt in totaal zes categorieën (Halliday 2004, 168-258), waarvan alleen deze drie voor onze analyse van belang bleken te zijn.
- 18 Geanalyseerde aantallen werkwoorden per tekst verschillen licht omdat binnen de honderd per tekst geanalyseerde zinnen (zie noot 15 voor een definitie van het begrip 'zin') het aantal hoofd- en bijzinnen, en dus ook: de hoeveelheid werkwoorden per zin, kan variëren.
- 19 Daarnaast maken *want/omdat* en *dus/daarom* onderscheid naar presentatievolgorde van oorzaak en gevolg. Dit verschil zullen we in dit onderzoek verder negeren.
- 20 De romans verschillen weliswaar in hun vertelwijze, maar dat is voor dit onderzoek niet van belang. Het gaat ons om de passages waarin de hoofdpersonen optreden als focalisatoren. *Het duister dat ons scheidt* wordt verteld door een homodiëgetische verteller: een ik-verteller die zelf dus ook personage is en deelneemt aan de gebeurtenissen. We zien de gebeurtenissen door de ogen van die ik-figuur (als kind en als jongvolwassene die terugkijkt) en in het eerste deel van de roman ook door de ogen van een 'wij'-verteller: een groep kinderen die de gebeurtenissen beleven en er vanuit een later moment weer op terugkijken. In *De asielzoeker* is sprake van een heterodiëgetische verteller (een auctoriale vertelinstantie in de terminologie van Stanzel). Deze verteller is echter niet de focalisator. De (vrijwel) enige focalisator in de roman is hoofdpersoonage Beck. In beide teksten wordt dus de visie van het hoofdpersoonage/ de hoofdpersoonages gevolgd en krijgen we door de stilistische wijze waarop die wordt weergegeven inzicht in de wijze waarop de personages de gebeurtenissen om hen heen conceptualiseren. Met andere woorden, de formuleringkeuzes geven uitdrukking aan de *mind style* van de personages (Leech & Short 2007, 151). Het verschil in vertelinstantie vormt daarom in onze ogen geen verklaring voor eventuele verschillen tussen de teksten die we hier vergelijken; qua focalisatie zijn de romans vergelijkbaar.
- 21 Net als bij de werkwoordanalyse vinden we in de connectievenanalyse bij de objectieve relaties een verschil tussen de episodes 'verhaalheden' en de flashbacks in *De asielzoeker*. In de episode 'verhaalheden' (we analyseerden de eerste 35.000 woorden) worden objectieve relaties vaker gemarkeerd met een objectief connectief dan in de flashbacks (we analyseerden ook hiervan de eerste 35.000 woorden ($Z=2,59$; $p=0,005$). Desondanks verschillen de connectiefpatronen in beide episodes binnen *De asielzoeker* van die in *Het duister dat ons scheidt* (respectievelijk $Z=4,66$; $p<0,00003$ en $Z=2,7$; $p=0,004$) In de gerapporteerde analyse hebben we de heden- en verledenepisode in *De asielzoeker* daarom samengenomen.
- 22 Er bestaat binnen *De asielzoeker* geen verschil tussen de episodes heden en verleden wat betreft markeringspatronen van subjectieve causale relaties – zie Bijlage II.
- 23 De verhouding actie vs. gebeurtenis is ook onderzocht voor de andere romans uit het corpus, maar omdat de focus van dit artikel ligt op de stijl van *De asielzoeker*, gaan we daar op deze plaats niet nader op in. De gevonden verschillen zijn statistisch relevant: *De asielzoeker* (heden) – *De asielzoeker* (verleden): $\chi^2=12,33$ (1); $p=0,0002$.
- 24 Een analyse van de complementconstructies in de vier tekstfragmenten leverde te kleine aantallen op om statistische significantie aan te tonen. Toch waren de resultaten van onze samples van vijftig zinnen interessant: complementatie komt namelijk het meest voor in *De asielzoeker* en slechts sporadisch in de andere twee romans. In de passages van 50 zinnen kwamen de volgende aantallen complement-

constructies voor: *De asielzoeker* (heden): 11; *De asielzoeker* (verleden): 8; *Het duister dat ons scheidt*: 3; *Paravion*: 3.

- 25 Zie voor bespreking van dit verschijnsel in literaire teksten bijvoorbeeld Leech & Short (2007, 37).
- 26 Short, Culpeper & Semino (2000) laten zien hoe verschillende constructies van de context van het verhaal een cruciale rol spelen in de interpretatie van de roman *Bilgewater* van Jane Gardam.
- 27 Deze werkwijze weerspiegelt het methodologische principe van de empirische cyclus (Swanborn 2010, 254-257). Observaties aan de tekst leiden tot een hypothese, die wordt getoetst aan een representatieve steekproef uit de tekst; de verkregen onderzoeksgegevens zijn de basis voor evaluatie van de hypothese, en naar aanleiding van de bevindingen kan eventueel een nieuwe cyclus worden gestart.
- 28 Zie bijvoorbeeld McEnery & Wilson (2001), Semino & Short (2004), Wynne (2005).